

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 403-411.
Geliş Tarihi-Received: 28.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 21.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1211300

Orhan Pamuk'un Romanlarına Ekoeleştirel Bir Bakış

An Eco-critical Overview of Orhan Pamuk's Novels

Taylan ABİÇ *
Afet DOĞAN**

Öz

Sanayinin gelişmesi, nüfus artışı ve kentleşme ile birlikte ekolojik dengenin bozulması, 21. yüzyılın en büyük sorunları arasında yerini almaktadır. Çevreci örgütler, aktivistler ve gönüllüler, sorunun boyutlarını her platformda anlatmakta ve çözüm yolu aramaktadır. Dünyadaki her bireyi ilgilendiren bu meseleye edebiyatçılar da farkındalığı artırmak adına kafa yormaya başlamış ve ekoeleştirel metinler kaleme almışlardır. Özellikle 1980'den sonra Türk edebiyatında da ele alınan konular arasına girmiştir. Sadece ekoeleştirel bilinçle yazılan eserler olduğu gibi, arka planda çevre bilincinin sorgulandığı yapıtlar da mevcuttur.

Orhan Pamuk, Türk edebiyatının, modernizmle birlikte kentleşme olgusuyla beraber çevre sorunlarını birçok eserinde ele almış yazarlarından biridir. İstanbul'u romanlarında bir karakter olarak anlatan yazar, şehrin kültürel, sosyolojik, fiziki gelişim ve değişimlerini tüm ayrıntılarıyla gözler önüne sermiştir.

Çalışmada; ekoeleştirelinin ne olduğu, gelişimi, yazın dünyasına girişi anlatılmış; Orhan Pamuk'un romanlarındaki çevresel fikirler tespit edilmiş ve incelenmiştir. Bu yaklaşım sonucunda Türk yazınında, ekoeleştirel yaklaşımın az sayıda yazar tarafından kullanıldığı gözlemlendi. Orhan Pamuk'un romanlarında direkt ya da dolaylı yoldan ekoeleştirel yönelim örnekler üzerinden değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Ekoeleştiri, roman, Orhan Pamuk.

Abstract

The deterioration of the ecological balance with the development of industry, population growth and urbanization is among the biggest problems of the 21st century. Environmental organizations, activists and volunteers explain the dimensions of the problem in every platform and seek a solution. Litterateurs have also begun to think about this issue that concerns every individual in the world in order to raise awareness and have written eco-critical texts. Especially after 1980, it has become one of the topics discussed in Turkish literature. Just as there are works written with eco-critical consciousness, there are also literary works in which environmental consciousness is questioned in the background.

Orhan Pamuk is one of the authors of Turkish literature who dealt with the phenomenon of urbanization along with modernism and environmental problems in many of his works. Describing Istanbul as a character in his novels, the author revealed all the details of the city's

* Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: taylanabic82@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9240-0949.

** e-posta: doganafet@outlook.com, ORCID: 0000-0002-9885-4690.

cultural, sociological, physical development and changes. In this article, what is eco-criticism, its development, its entry into the world of literature are explained.

In the study, what ecocriticism is, its development, its entry into the world of literature have been discussed; environmental ideas in Orhan Pamuk's novels have been identified and examined. As a result of this approach, it has been revealed that the ecocritical approach has been used by just a few authors in Turkish literature. In the study, the ecocritical approach in Orhan Pamuk's novels, which is seen sometimes directly, but sometimes indirectly, has been evaluated through examples.

Key Words: Ecocriticism, novel, Orhan Pamuk.

Giriş: Ekoeleştiri Nedir?

Sanayi Devrimi'nden sonra büyük bir ivme kazanan sanayileşme, nüfus artışı ve gelişen teknolojiyle birlikte insanoğlunun doğadan kopması, çevreyi öteki görmesiyle tahribatın artması, yüzyılımızın en önemli politik ve sosyal sorunu haline gelmiştir. Hatta bir grup bilim insanı gezegenimizin sonunun gelmek üzere olduğunu düşünerek, ütopyik bir yaklaşımla uzayda başka yaşam alanları keşfetmeye odaklanmışlardır. Şu an içinde yaşayabileceğimiz tek gezegen olan Dünya; asit yağmurları, tek kullanımlık plastikler, küresel ısınma, iklim değişikliği, türlerin tehlikede oluşu, tarım arazilerinin imara açılması gibi meseleler nedeniyle hızla yok oluşa doğru sürüklenmektedir. Çevre sorunları adına farkındalık yaratmak isteyen ekoeleştirel yaklaşım; doğa ile dengenin yeniden kurulmasını hedeflemektedir. *"Ekoeleştirmenler doğanın insan tarafından ötekileştirilmesini, insanın kendisini doğadan ayrı bir konumda değerlendirmesini ve doğanın hammadde kaynağı olarak bilinçsizce sömürülmesini eleştirirler."* (Arıkan, 2011, s. 47). Bu çerçevede yazarlar, doğadaki tahribatı insanın varlık sorunlarından biri olarak algıladılar. Türün devamlılığı, habitatın korunmasına bağlıdır. *"Ekoeleştirin üzerinde önemle durduğu bu görüşe göre doğa, insanın hizmetine sunulmuş bir kazanç kaynağı değil, aksine insan da ekosistemin bir parçasıdır."* (Bulut, 2005, s. 81).

Dünyanın, neslin, türlerin tehdit altında olmasıyla birlikte kaçınılmaz sonu öngören duyarlı insanlar, bu konuya dikkat çekmek için farklı yollar denemişlerdir. Görsel medya, basın ve yayın, bu mecraların en önemlileridir. Son yıllarda ekolojik denge ile ilgili programların ve belgesellerin sayısının artışı, durumu kanıtlar niteliktedir. Bu büyük mesele yazın dünyasında da kendine yer bulmuş, yazarlar, büyük bir ciddiyetle çevresel tehditleri kaleme almışlardır. *"Belki de ilk defa bir edebiyat kuramı geleceğimizin nasıl şekilleneceğini bu kadar yoğun ve kapsamlı bir şekilde irdelemektedir. Ekolojik eleştiri metinleri toplumsal sınıf ya da cinsiyet gibi sınırlı kategorilerle değil, insanı çevreleyen yaşamın tümü bağlamında ele almaktadır."* (Arıkan, 2011, s. 50). Ekoeleştirel bağlamda Rachel Carson tarafından 1962'de yazılmış ilk önemli eser olan *Sessiz Bahar*'da toprak verimini artırmak için kullanılan ilaçların insana verdiği zarar etkileyici bir biçimde anlatılmıştır. *"Gelecek toplumsal hareketin temelini oluşturan Sessiz Bahar'ın ilk yasal etkisi DDT'nin 1971'de yasaklanması olmuştur."* (Bulut, 2005, s. 80). Yazınsal metinlerin bir eleştiriyi ortaya koymada en iyi yöntemlerden biri olduğu böylece kanıtlanmış olur.

Ekoeleştiri yirminci yüz yılın ortalarından itibaren entellektüel çevrelerde konuşulmaya başlar. Elbette burada İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan düşünceler ve modernizm ve endüstriyel toplum eleştirilerinin de yoğunlaşmaya başladığı unutulmamalıdır. Endüstriyel kirlilik, nükleer silahlanma ve enerji kaynaklarının çoğalması, kimyasal olanın yaygınlaşması vb unsurlar, gücünü yaşadığı toplumdan alan yazarları da etkiler. Bu çerçevede, *"Edebiyatta çevre duyarlılığının ortaya çıktığı ve bu yönde eserlerin verilmeye başlandığı 1960'ların sonu itibarıyla çeşitli yöntemler de oluşmaya başlar. Derin Ekoloji, Toplumsal Ekoloji, Ekofeminizm ve Ekopsikoloji söz konusu yaklaşımlardır."* (Ayaz, 2014, s. 279). Derin ekoloji, insanı çevre ile insan dengesini ön planda tutan insanın

doğanın bir parçası olduğu görüşünü savunur. “Derin Ekoloji kavramını ilk olarak İsveçli bilim adamı Arne Naess kullanır.” (Ayaz, 2014, s. 279). Bu fikrin kişileri ön planda tuttuğu düşünülmüş ve eleştirilmiştir. Ekofeminizm, feminist düşünce tarzı ile çevreci duyarlılığın bir araya gelmesiyle vücut bulmuştur. “Ekofeministlere göre erkeğin kadın üzerindeki egemenliği ile insanın doğa üzerindeki egemenliği arasında bir bağlantı vardır. Onlara göre, doğanın tahribinden sorumlu olan insan merkezilik değil, erkek merkeziliktir.” (Ayaz, 2014, s. 281). Toplumsal Ekoloji, toplumdaki hiyerarşik yapının yıkılması gerektiğini savunurken “Derin Ekoloji’nin tüm insanları aynı ekolojik krizden aynı derecede sorumlu tutmasını eleştirir.” (Ayaz, 2014, s. 283). Toplumun tahrip ettiği doğayı yine insanoğlunun düzeltebileceğine inanır. Ekopsikoloji ise çevrebilim ile psikolojiyi birleştiren bir kuramdır. Amacı uzun yıllar süregelen insan ve çevre ilişkisini yeniden güçlendirmektir. Ekopsikoloji diğer kuramlara göre daha kapsamlı ve çözüm odaklıdır denilebilir. Çünkü çevre sorunlarını çözmedeki en önemli adım, insanın doğayla gerçek anlamda tekrar buluşması ve dengenin sağlanmasıdır.

Doğanın insan hayatının vazgeçilmezi olduğu artık pek çok platformda kabul görmekte, farkındalığı artıran ve çözüm odaklı çalışmalar büyük bir gelişme kaydetmektedir. Romantik yazar ve şairlerin bir dekor olarak kullandığı tabiat; gelişen teknoloji, sanayileşme, nüfus artışı ve kentleşme olgusuyla beraber daha gerçekçi açıdan ele alınmaya başlamış, artan çevre kirliliğiyle farkındalık artmıştır. Metropollerde yaşayan insanların duyarsızlıkları eleştirilmiş ve doğanın insanlık için vazgeçilmez olduğu fikri yerleştirilmeye çalışılmıştır. “Her ne kadar kentsel bir yaşam sürdürsek ve doğadan ne kadar uzak olursak olalım, et, kan ve kemikten oluşan ve yaşamı ekosistemin varlığına bağlı olan iki ayaklı hayvanlarız. Vücudumuz çürümeye mahkûm, nefes alışverişlerimizi ağaçlara ve yiyeceklerimizi de toprağa borçluyuz.” (Bulut, 2005). Bu fikri gerçekten özümseyen sanatçılar, meseleyi etrafıca düşünüp eserlerine konu etmişlerdir. Sadece çevresel duyarlılıkla yazılan eserler olduğu gibi alt metinde bu konudan bahseden, kentleşme ve sanayileşmeyle bağlantılı olarak kirliliği ve insanın doğadan kopuşunu ele alan metinler de mevcuttur.

Türk Edebiyatında Çevreci Duyarlılık

Edebiyatımızda tabiat, başlangıçtan beri büyük bir öneme sahip olmasına rağmen, eserler çevreci duyarlılıkla kaleme alınmamış; doğa, aşk, özlem, inziva gibi kavramları anlatmada bir fon olmaktan öteye geçememiştir. Halk edebiyatı, klasik edebiyata nazaran tabiatı daha fazla ön plana çıkarmış, özellikle tasavvuf düşüncesiyle doğa ile insanın bütünleştiği şiirler yazılmıştır. Âşıklık geleneğinde de çevreci bakış açısı üst seviyededir. Tabiatla iç içe geçmiş bir hayat yaşamış olan Dadaloğlu buna örnek gösterilebilir. “Dadaloğlu’nun şiirlerinde sadece çiçeğe, ağaca, kuşa bir sevgi gösterisi yoktur. Onun şiirlerinde bir evren tasavvuru vardır.” (Kabak, 2018, s. 40). Köroğlu, Aşık Veysel gibi ozanlarda da bu duyarlılığı açıkça görmekteyiz.

Batı’ya kapılarımızı açtığımız, farklı bir dünyanın edebiyatıyla karşılaştığımız Tanzimat dönemi edebiyatında, Divan edebiyatı geleneğinden gelen tabiat tasvirleri dışında, çevreci duyarlılıkla yazılan eser yok gibidir. Bunun temel nedeninin ağır sanayinin o yıllarda olmamasıdır. Fakat dönemin en heyecan verici eserlerinden biri olan *Küçük Şeyler*’i kaleme alan Sami Paşazade Sezai, dönem sanatçılarından farklı olarak çevreci bir bilince sahiptir. *Yüz Elli Kuruşa Bir Asır* (Sezai, 2018) hikâyesinde, kahramanın korudaki ağaçların kesilmesinden ve satılmasından duyduğu rahatsızlık, büyük bir duyarlılıkla anlatılmıştır. Sonraki dönemlerde Abdülhak Hamit’in tabiata bakışı, pastoral görüntülerden ve toprağı bir mezar olarak algılamaktan öteye geçmez. Ahmet Haşim ise doğayı bize empresyonist tablolar halinde sunar. Memleket edebiyatı, Anadolu’yu tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermesi bakımından önemlidir; lakin çevreci duyarlılık söz

konusu değildir. Bir motif olarak doğa, Garip ve İkinci Yeni akımında kendini çok net bir şekilde hissettirmeye başlamış, sıkışan ve bunalan insanoglunun sığınağı haline gelmiştir.

Cevat Şakir Kabaağaçlı ve Sait Faik Abasıyanık'ın eserleri, doğayla bütünleşmeyi anlatan, bilinçli bir çevreci duyarlıkla oluşturulmuş metinlerdir. Özellikle *Aganta Burina Burinata* (Kabaağaçlı, 2014) ve *Son Kuşlar* (Abasıyanık, 2003) ekoeleştirel metinlerin en önemli örnekleri arasında yerini almıştır. 1950'den sonra artan köyden şehre göç ve kentleşme olgusu, toplumcu gerçekçi yazarlar tarafından ele alınmış; fakat sorunlar gerçek anlamda irdelenmemiştir. İdeolojik fikirler, çözüm odaklı bir bakış açısını engellemiştir diyebiliriz.

1980'li yıllar, çevreci duyarlılığın fikrîsel anlamda ele alındığı, çözüm odaklı bilincin ve ekoloji kuramlarının tartışılmaya başlandığı dönemlerdir. Kırdan kente göçün yoğunlaştığı, köylü toplumdaki kent merkezli sanayi toplumuna evrildiğimiz bu dönemde ekoeleştirel bağlamında eser kaleme alan en dikkat çekici yazarlardan biri Latife Tekin'dir. "*Latife Tekin'in doğacı anlayışı Sevgili Arsız Ölüm'de Dirmit'in doğa ile kurduğu animist ilişkide, Berci Kristin Çöp Masalları'nda çevrenin dönüştürülmesinde ve tahrip edilmesinde yansımalarını bulur. Tekin'in ikinci dönem romancılığının başladığını gösteren Ormanda Ölüm Yokmuş'ta ekofeminist duyarlılık kendisini net bir biçimde hissettirir.*" (Balık, 2013, s. 5). Yazarın *Unutma Bahçesi* romanında da benzer fikirlerin ele alındığı görülür. Çevreci bilinçle eserlerini oluşturan diğer önemli yazarımız ise Buket Uzuner'dir. Çevre Bilimi ve Biyoloji eğitimi almış olan yazar, "*yazmış olduğu romanlarda küresel ısınma, kuraklık, çarpık kentleşme, iklim değişikliği, yeşil alanları yok oluşu, hayvan katliamları, nükleer kirlenme vs. gibi ekolojik sorunları yanı sıra kadın hakları, türcülük, ayrımcılık, ırkçılık gibi sosyal sorunlara da değinmiştir.*" (Gonagova, 2020). Bu nedenle eserleri ekofeminizm bağlamında da incelenmektedir.

Dünya Edebiyatı'nda çevreci eleştiriler üzerine yeteri kadar ilgi olmamakla beraber temel sorunun metodoloji sorunu olduğu görülmektedir. Bununla ilgili en kapsamlı bilgi Ufuk Özdağ'ın *Çevreci Eleştiriye Giriş* adlı kitabında bulmak mümkündür. "*Eleştirel çalışmalarda özgün yaklaşımlar belirleme sorununa gelince, edebiyat çalışmalarında çevreci eleştiri henüz beşeri bilimlerde gereken değişikliği tetiklememiş, diğer edebiyat kuramlarıyla kıyaslandığında fazla metodolojik yenilik getirememiştir. Ancak gerek birinci dalga gerek ikinci dalga çevreci eleştiride özgün olan husus, doğa yazını gibi çevreye ilişkin ihmal edilmiş edebiyat türlerine ilginin artmış olmasıdır*" (Özdağ, 2017, s. 118). Bu aktarılan durum Türk Edebiyatı için de geçerlidir. Son zamanlarda çevreci eleştiri yazarlar tarafından estetize edilse de toplum üzerinde bir farkındalık yaratacak düzeye gelememiştir.

Orhan Pamuk ve Romanlarındaki Çevresel Fikirler

Yazarlığa 1974 yılında başlayan, ilk romanı *Cevdet Bey ve Oğulları*'ndan itibaren birçok ödül alan, eserleri farklı dillere çevrilen Orhan Pamuk, hatırı sayılır bir okuyucu kitlesi kazanmıştır. Orhan Pamuk; başlangıçta Batı'nın elinde olan roman türünün bizdeki gelişimine katkı sağlayan ve dünyaya tanıtan, Nobel edebiyat ödülünü alarak bunu kanıtlayan en önemli yazarlarımızdandır. Modernizmle başlayıp post modern romanda karar kılan yazar, farklı anlatım tekniklerini de benimsemiş; tarih, aile, aşk, bireyin kendi olma mücadelesi, kent olgusu ve kentleşme gibi konuları kaleme almıştır. Sanayileşmeyle birlikte kalabalıklaşan, betonlaşan, çirkin bir silüete dönüşen şehirler, ağaçların azalması yolların, köprülerin ve yüksek binaların artması gibi problemler, Orhan Pamuk'un çoğu eserinde kendine yer bulmuştur. Bunda mimarlık eğitimi almasıyla birlikte konuya ayrı bir hassasiyetinin olması da etkilidir. Çarpık kentleşmeyle ortaya çıkan en büyük sorunlardan olan çevre kirliliği ve ekolojik dengenin bozulması, romanlarının çoğunda kendini hissettirir.

1969 ile 2012 arasındaki İstanbul'u ve şehrin geçirdiği değişimleri anlatan *Kafamda Bir Tuhaflık* (Pamuk, 2014) romanı, yazarın kentleşme olgusunu en etraflıca ele aldığı eserdir denilebilir. Ancak romanda çevrenin dengesinin bozulması direkt olarak anlatılmamış, arka planda okuyucunun dikkatine sunulmuştur. Kahramanımız Mevlut'un gözünden İstanbul'un yirmi üç yıllık değişimi "Şehre ilk geldiğinde hepsi parke taşlı olan sokaklar şimdi asfaltla kaplanmıştı. Şehrin büyük bir kısmını oluşturan, bahçeler içindeki üç katlı evlerin çoğu yıkılmış, yerlerine üst katlarında yaşayanların sokaktan geçen bir satıcının sesini işitemeyeceği yüksek apartmanlar dikilmişti." (Pamuk, 2014, s. 28) şeklinde verilmiştir. Modernleşmenin sonucu olarak doğadan kopmakla birlikte toplumdan uzaklaştığımız, yalnızlaşıp yüksek dairelere sığındığımız fikrini de ortaya koymaktadır. Aynı romanda sanayileşmenin çevreye verdiği tahribat, temiz su kaynaklarının kirletilmesiyle insan sağlığının hiçe sayılması, çocukların özgürleştikleri doğadan kopartılıp evlere mahkûm edilmesi şu cümlelerle anlatılmıştır: "Çocuklar yazları derenin sığ sularında yüzerdi. Derenin Osmanlı zamanından kalan adı Buzludere o günlerde kullanılırdı, ama...irili ufaklı çeşit çeşit sanayinin kiri yüzünden bu ad kısa sürede Bokludere'ye dönüşmüştü. Mevlut'un İstanbul'a geldiği yıllarda ise ne Buzludere ne Bokludere adı hatırlanıyordu, çünkü şehrin içinde yer alan ve kaynağından döküldüğü yere kadar üzeri betonla kaplanan dereyi artık herkes unutmuştu." (Pamuk, 2014, s. 55). Temiz su kaynaklarının temizlenmesi bir tarafa, her yere olduğu gibi akarsulara da beton dökülmesi, durumun ciddiyetini ve bu ciddiyetle doğru orantılı duyarsızlığı en açık şekilde belirtmekte, ekoeleştirel yazınların önemi ve farkındalığı artırdığı düşüncesini kanıtlar niteliktedir. Aydın duyarlılığıyla su kaynaklarının yok edilmesini eserde birçok yerde de vurgulamış olan Pamuk, "Dolapdere, Bilecikdere, Papazköprü, Kasımpaşa Deresi, ama üstü betonla kapatıldığı için adlarıyla birlikte unutilan" (Pamuk, 2014, s. 258) dereler, okuyucunun dikkatine sunulmuş, "tepeler, tıpkı şehrin üzerleri beton ve yollarla kaplanınca adlarıyla birlikte unutilan eski dereleri gibi şimdi binlerce apartman ve kulenin altında kalıp kaybolmuşlardı." (Pamuk, 2014, s. 46) ifadesiyle, çarpık yerleşme ve betonlaşma problemi, gerçek mekânlarla hatırlatılarak bir bilinç oluşturulmak istenmiş, ekolojik dengenin en önemli ayaklarından olan su problemi ve doğal hayatın yok edilmesi altı çizilerek vurgulanmıştır.

Orhan Pamuk'un ikinci kitabı olan *Sessiz Ev* (Pamuk, 2018); üç kuşağın hikâyesini ideoloji, siyaset ve toplumsal değişim üzerinden anlatan, modernleşme tarihinin çatışmalarını konu eden bir romandır. Eserde mekân İstanbul'un dışındaki kasabalardan olan Cennethisar'dır. Sanayileşme ve nüfus artışıyla birlikte hızlanan yapılaşma, İstanbul kadar olmasa da bu kasabada da kendini göstermeye başlamıştır. Bahçelerin, yeşil alanların yok edilip betonlaşmaya başlaması romanda büyük bir yer tutmaktadır. Recep'in Büyükhanıma söylediği "Burada şeftali ağacı kalmadığını siz de biliyorsunuz." (Pamuk, 2018, s. 8) cümleleri durumu özetler niteliktedir. Tabiatın çirkin yapılaşmaya feda edilmesinden duyulan rahatsızlık, farklı düşünce ve yaşlarda olsalar da neredeyse tüm kahramanlar üzerinden verilmiştir. Tarihçi Faruk, araba sürerken "Her yıl yanına yeni ve çirkin beton yapılar dikilen yokuşu çıktık, seyrekleşen bağlar, kiraz bahçeleri ve incir ağaçları arasından geçtik." (Pamuk, 2018, s. 35) diyerek kentleşmenin uzak semtleri de etkisi altına aldığını acı bir şekilde fark eder. Doksan yaşındaki Fatma Hanım'ın da düşünceleri farklı değildir. "Apartmanları, duvarları, plastik yazıları, afişleri, vitrinleri, renkleri, ama hemen gene başlıyorum iğrenmeye, aman Allahım, ne çirkinlik..." (Pamuk, 2018, s. 56) diyerek modernizmle birlikte doğal hayattan kopma ve çirkin yapılaşmadan duyduğu tiksintiyi açıkça ifade etmiştir. Eski ile yeniyi mukayese etmesi daha kolay olan Büyükhanım, "betonlar arasından çıkıp sonunda şükür, bahçelere girmişiz" (Pamuk, 2018, s. 57) ifadesiyle rahatsızlığını en net şekilde ortaya koymuştur. Değişim ve modernleşmeyi katiyen kabul etmeyen Fatma Hanım, nüfus, sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte, kirlilikle boğuşan ve ufacık dairelere sıkışan dönem insanının yaşadığı hayata anlam dahi veremediğini "beton apartmanlar, fabrika bacaları, plastik kokuları ve lağım boruları arasına gömüldünüz, ne korkunç!"

(s. 255-256) sözleriyle ifade etmiştir. Zengin olmayı kafaya koymuş, toplumsal, siyasi ve ekolojik değişimleri önemsemeyen Metin dahi apartmanları ve modernleşmeyi "iğrenç" bulmaktadır.

Orhan Pamuk'un *Kafamda Bir Tuhaflık*'ta en sık kullandığı kelime "beton" dur ve betonlaşmanın doğa üzerinde yarattığı tahribatı vurgulanmıştır. *Sessiz Ev*'de ise vurgulanan sözcük plastiktir. Eserin başından sonuna kadar, olumsuz kavramlar ve çevre kirliliği plastik ile ilişkilendirilmiştir. Plastik atıkların doğaya verdiği zararlar düşünüldüğünde, yazarın bu konudaki hassasiyetini anlayabiliriz. Sanayileşmeyle birlikte tek kullanımlık plastiklerin artması, su kaynaklarına ve toprağa atılmasıyla ekolojik dengenin bozulması ve yüzyıllarca kalabilmesi, sadece su ve toprağa değil, yakılmasıyla havaya da zehirli gazlar salgılaması, çevre biliminin en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Son yıllarda geri dönüşüme uygun plastikler yaygınlaştırılmaya çalışılsa da bu plastik meselesine köklü bir çözüm sunamamaktadır. Romanda 1980 yılının Türkiye'sini anlatan yazar, plastik sorununu oldukça sık dile getirmiştir. Atılan çöplerle denizlerimizin kirlenmesi "*Küçük, kirli kumsalda kimsecikler yok. Kıyıya vurup kurumuş yosunlar, şişeler, plastik parçaları...*" (Pamuk, 2018, s. 9) gibi günümüzde de karşılaşılabileceğimiz bir manzara ile anlatılmıştır. "*Dere kıyısında lastik parçaları, şişeler, boya kutuları arasında kâğıtlar var; boş bir plastik torba! Hiçbir şeyin özü yok.*" (Pamuk, 2018, s. 140) cümleleriyle ifade edilen çevre kirliliği ve çevre bilincinin yokluğu, Tarihçi Faruk'un bakış açısından verilmiştir. Ekolojik dengenin olmazsa olmazlarından olan hayvanlar da insan eliyle oluşturulan bu kirlilikten nasibini almakta, çöp yığınları ve plastikler arasında yaşamaya mahkûm edilmektedir. "*Çöp yığınlarının üzerinden beni gözleyen martılar*" (Pamuk, 2018, s. 139) ifadesi, canlıların durumunu bir fotoğraf karesi gibi gözler önüne serer. Kardeşi Nilgün de bu mesele hakkında aynı duyarlılıkla konuşturulmuş ve denizlerimizin kirliliği "*kirli ve renksiz Marmara öylece duruyor.*" (Pamuk, 2018, s. 233) ifadesiyle vurgulanmıştır.

Romanda dikkat çeken başka bir detay da Devrim'den sonra üretilmiş ilk yerli otomobilimiz olan Anadolu'nun, plastik eşya olarak olumsuz bir şekilde anlatılmasıdır. Kitabın çoğu yerinde "*At arabasından inmekten daha da zormuş bu plastik şeyden inmek.*" (Pamuk, 2018, s. 58) cümlesine benzer ifadelerle arabanın plastikten ibaret olduğu belirtilmiştir. Yazar, kitabın geneline yayılmış olan plastik karşıtlığını araba üzerinden de ele almış ve dönemin plastik tutkusunu eleştirmiştir.

Romanda plastiğin önemli yer tuttuğunu ve hoşlanılmayan durumlar için de kullanıldığını ifade etmişim. "*Kötü şaraplara artık plastik koyuyorlar.*" (Pamuk, 2018, s. 101) veya "*metalik buzdolabında plastik tadındaki bir margarın parçası...*" (Pamuk, 2018, s. 231) gibi ifadeler, olumsuz durumları anlatmasının yanında plastiğin gıda maddelerine kadar girdiğinin acı bir göstergesidir. Çevre kirliliğinin en büyük müsebbibi olan plastikler, mutfaktaki ürünlere kadar girerek her şekilde insan sağlığını tehdit etmektedir. Kitabın, çevreci bakış açısıyla kaleme alınan en can alıcı cümleleri, Fatma Hanım'ın düşünceleriyle verilmiştir: "*Bir şişe kolonya, cam değil, ama içi gözüküyor...elimi değdirir değdirmez anladım, tiksindim ve beni dinlemeden bileklerime sürdüler. Plastikten çıkan bir şey size hayat verebilir, ama bana değil.*" (Pamuk, 2018, s. 121).

Kara Kitap (Pamuk, 2004), yazarın 1990 yılında yayınladığı, en karmaşık ve en tartışılan romanlarından biri olmuştur. Galip, kaybolan karısı Rüya'yı, amcaoğlu Celal Salik'in yazılarıyla bulmaya çalışan bir avukattır. Bu esrarlı arayış ve tarihi hikâyelerle İstanbul da romanda oldukça büyük bir yer tutmuştur. Diğer romanlarında olduğu gibi *Kara Kitap*'ta da çarpık kentleşme ile beraber şehrin değişimi ve doğadan kopuş vurgulanmıştır. Ekoeleştirel yazınlarda dikkat çeken en önemli mesele, ağaçların kesilip yeşil alanların azaltılmasının ve tarım arazilerinin imara açılmasının doğaya ve insana

verdiği tahribatı anlatmaktadır. Yazar da bu durumdan rahatsızlığını kurgusal metinlerdeki hikâyelerde dahi dile getirmiştir. “O zamanlar, ceviz ve kestane ağaçları kesilip üzerlerine sünnetçilerin ve terzilerin el ilanları yapıştıracığı elektrik direklerine dönüştürülmemişti daha. Şehrin bittiği yerde, çöplükler ve üzerleri elektrik ve telgraf direkleriyle kaplı kel tepeler değil... ağaçlıklar, yeşillikler ve koruluklar başlardı.” (Pamuk, 2004, s. 401) cümleleriyle nüfus artışı ve gelişen teknolojiyle birlikte şehrin geçirdiği değişimler ve insan eliyle tahrip edilmesi açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca bu değişimle çevre kirliliğinin artması da romanda ele alınmıştır. “O zamanlar -yüz yıl önce- şehrimiz, sokaklarında milyonlarca işsiz şaşkın tavuklar gibi gezindiği, yokuşlarından çöplerin, köprü altlarından lağımaların aktığı, bacalarından zift renginde kara dumanların fışkırdığı... bir yer değildi daha.” (Pamuk, 2004, s. 401) diyerek hem alt yapı sorunlarını hem de havaya salınan zehirli gazların yarattığı kirlilik, romanın genelinde olduğu gibi iç karartıcı bir biçimde verilmiştir. Sokaklardaki görüntü de farksız değildir. Celal Salik’in öldürülmesi dahi kirli kaldırım görüntüleriyle hatırlanmaktadır. “İstanbul’un ortasında, çöp yığınlarının, zerzevat artıklarının, köpek leşleriyle Milli Piyango biletleri arasında, çamurlu bir kaldırımda ünlü bir köşe yazarının cesedi...” (Pamuk, 2004, s. 376) Yine Galip’in soğuk bir kış gününde Rüya’yı aradığı İstanbul sokakları “araçların egzozlarıyla, apartman bacalarından çıkan dumanların biriktirdiği koku dar kaldırımlara sinmişti.” (Pamuk, 2004, 221) ifadeleriyle anlatılmıştır. Kitabın geneline yayılmış olan bu duyarlılık her bölümde karşımıza çıkar. Sadece Galip’in değil, Rüya’nın ağzından da çevre kirliliği verilmiştir. İstanbul’daki, “meydandaki tozu, dumanı, araba egzozlarını ve bacalardan fışkıran kirli mavi sisi...” (Pamuk, 2004, s. 71) bunaltıcı bir şekilde anlatmıştır.

Sadece toprak ve hava kirliliği değil, suyun kirli görüntüleri de romanda sıkça karşımıza çıkar. “... bileklerinin altından ağır ağır deniz akardı; yosunlar, yedi renkli mazot lekeleri, küçük ve yarı saydam çakıtaşları ve üstünde Celal’in yazısı var mı diye baktıkları okunaklı gazete parçaları.” (Pamuk, 2004, s. 12) ifadeleriyle denizlerin ne denli kirlendiğini, kimyasalların işgal ettiğini vurgulamıştır. Özellikle denize akıtılan benzin gibi kimyasal maddelerin insan ve hayvanlara verdiği zararların boyutları düşünülecek olursa, olayların İstanbul’da geçtiği bir romanda sık vurgulanması normaldir. Haliç ve Marmara’nın her tasvirinde “çamurlu, mazotlu bulanık su” (Pamuk, 2004, s. 114) gibi ifadeler ön plana çıkmıştır. Romanda sadece suyun kirliliği değil, diğer romanlarında da sıkça karşımıza çıkan temiz su kaynaklarının yok edilmesi ve üzerine beton dökülmesi sorunu da ele alınmıştır. “şehrimizin bahçelerine kazılmış yüzbinlerce kuyu, apartman temeli yapılmak üzere taş ve betonla doldurulunca...” (Pamuk, 2004, s. 378) su kaynakları birer birer yok olmuş ve apartmanlara feda edilmiştir.

Nüfus artışı ve kentleşmeyle hayatımıza giren apartmanlar, tüm modernist ve post modernist yazarlar kadar Orhan Pamuk’u da rahatsız eden yapılar olarak karşımıza çıkar. İnsanoğlunu yalnızlaştırma gibi sosyolojik bir etkisi olduğu kadar, aşırı betonlaşmanın ekolojik dengeyi bozan olumsuz yanları da vardır. İncelenen diğer romanlarında olduğu kadar *Kara Kitap*’ta da İstanbul, “çamurlu şehrin apartman ormanı” (Pamuk, 2004, s. 353) şeklinde tasvir edilmiştir ve “Toprağın yerini beton almıştı.” (Pamuk, 2004, s. 125) gibi ifadelerle aynı duyarlılık birçok yerde tekrar edilmiştir.

Yazarın 2016’da yayınladığı *Kırmızı Saçlı Kadın* (Pamuk, 2016) romanı, Doğu ve Batı’nın efsaneleriyle güncel konuları bir araya getirerek aşk, kıskançlık, baba-oğul ilişkisini ele aldığı farklı dokudaki bir eserdir. Ekoeleştirel öğeler yoğun olarak kullanılmamış olmasına rağmen, kuyu ustasının adeta toprakla bir olup nerede su çıkacağını hissedebilmesi, Şamanizm’de görülen tabiatla bütünleşmeyi anımsatır. Roman, otuz yıllık bir dönemi anlattığı için, bu süre zarfında İstanbul’da görülen değişiklikler gözler önüne serilmiş, diğer romanlarda da karşılaştığımız kentleşmeyle birlikte tarım arazilerinin beton yığını haline gelmeleri sorunu bu romanda da anlatılmıştır. Kahramanın, çocukluğundaki yerlerin otuz yıl sonra uçaktan görüntüsünü anlattığı

mısrallar önemlidir. “Öngören ile İstanbul arasındaki tarım arazileri, fabrikalarla, depolarla ve imalathanelerle kaplanıyordu... Uçak yükseldikçe bu yerlerin çevresini hızla saran gecekondu da gözüktü. İstanbul'un çevresindeki küçük kasaba ve köylerin, tıpkı şehrin kendisi gibi hızla büyüyerek yayıldığını görmek korku verirdi bana... İstanbul ve üzerine oturduğu toprak doğallığını ve saflığını kaybetmişti.” (Pamuk, 2016, s. 102-103). Kahramanın çocukluğundaki kasabaya geri dönmesiyle aynı düşünceler sıkça tekrarlanmış, nüfus artışıyla beraber çarpık kentleşme ve betonlaşmayla eski yerleşim yerlerinin tanınmayacak hale gelmiş olması kitabın son kısımlarında baskın bir şekilde vurgulanmıştır.

Orhan Pamuk'un aşk ve tutkuyla örülmüş romanı *Masumiyet Müzesi*, (Pamuk, 2008) 2008'de yayınlanmıştır. Kemal ile Füsün'un aşklarının, İstanbul görüntüleriyle anlatıldığı eserde, kahramanların ruhlarındaki dalgalanmalar kadar, şehrin hızla değişimi de ortaya konmuş; fakat karakterlerin bu konulara duyarlı olmaması sebebiyle çevreci fikirler oldukça arka planda kalmıştır. Yazarın tarihsel olmayan her romanında olduğu gibi tabiattan kopuş, ağaçların kesilmesiyle yapay alanların ortaya çıkarılması gibi fikirler, yine de ele alınmıştır diyebiliriz. “Yıllar sonra dut ve çınar ağaçları kesilerek üzerlerine apartmanlar dikilen, araba park yerine ya da yeşil plastik halılarla kaplı mini futbol sahalarına dönüştürülen bu büyük sinema bahçelerinin... kalabalığı, her seferinde beni şaşırtırdı.” (Pamuk, 2008, s. 288) gibi benzer ifadelerle İstanbul'un ve büyük şehirlerin korkunç sonu gözler önüne serilmiştir.

Sonuç

Yüzyılın en büyük sorunlarından olan nüfus artışı, çarpık kentleşme, çevre kirliliği, insanın doğadan kopuşu ve doğayı bilinçsizce tahrip etmesi, ekolojik dengenin bozulmasına yol açmış ve bu soruna birçok platformda çözüm yolları aranmaya başlamıştır. Öneriler, küresel politik engellere takılıp yetersiz kalsa da duyarlı çevrecilerin ve yazarların sayesinde önemli bir bilinçlendirme hareketi başlatılmıştır. Çevreci duyarlılığın edebiyata girmesiyle birlikte daha çok kitleye ulaşılmış ve ekolojik bir bilinç oluşturulma yolunda büyük adımlar atılmıştır.

Önceleri eserlerde romantik bir fon olmaktan öteye geçememiş olan doğa, 1980'den sonra kendini hissettirmeye başlayan ekolojik metinlerle ciddiyetle ele alınmış, doğa ile insanın birbirlerinden kopuşu sonrasındaki olumsuzluklar çözüm odaklı sunulmuştur. Buket Uzuner, Latife Tekin gibi bazı yazarlarımız çevreci duyarlılığı direkt olarak eserlerinde yansıtırken bazıları ise arka planda vermeyi uygun bulmuşlardır.

Türk edebiyatının en önemli kalemlerinden Orhan Pamuk, yanlış ve biçimsiz kentleşmeyi, su kaynaklarının yok edilmesini, yeşil alanların ve tarım arazilerinin azaltılıp yerlerine beton yapılar dikilmesini, tarihi dokuda olmayan neredeyse tüm romanlarında, bir aydın duyarlılığıyla yansıtmıştır. Bu fikirler özellikle büyük değişimlere maruz kalmış İstanbul üzerinden verilmiştir. Yazar, çevreci fikirlerini direkt vermemiş, tasvirlerde ve zaman geçişlerinde ortaya koymuştur. Özellikle *Kafamda Bir Tuhaflık* ve *Sessiz Ev* romanlarında çevreci bakış açısı üst seviyededir. Yazarın hemen hemen tüm başlıklarla incelenen romanlarının bir de çevreci bakış açısıyla okumasının yapılması hem eserlere ve İstanbul'a farklı gözle bakmamızı hem de alanındaki çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Abasıyanık, S. F. (2003). *Son Kuşlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Arıkan, A. (2011). Edebi Metin Çözümlemesi ve Ekoeleştiri. *Mediterranean Journal of Humanities*, 1(1), 43-51.

- Ayaz, H. (2014). Çevreci Eleştiri Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(1), 278-292.
- Balık, M. (2013). Çevreci Eleştiri Işığında Latife Tekin'in Romanları. *Acta Turcica*, (1), 1-16.
- Bulut, D. (2005). Çevre ve Edebiyat: Yeni Bir Edebi Kuram Olarak Ekoeleştiri. *Littera Edebiyat Yazıları*, 17, 79-87.
- Gonagova, Y. (2020). Ekoeleştiri Bağlamında Buket Uzuner'in "Tabiat Dörtlemesi" Serisindeki Üç Roman Üzerine Bir Değerlendirme. *Yüksek Lisans Tezi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Kabaağaçlı, C. Ş. (2014). *Aganta Burina Burinata*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kabak, T. (2018). Dadaloğlu'nun Şiirlerine Ekoeleştirel Bir Yaklaşım. *Motif Vakfı*, 11(21), 36-47.
- Özdağ, U. (2017). *Çevreci Eleştiriye Giriş*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Pamuk, O. (2004). *Kara Kitap* (31 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2008). *Masumiyet Müzesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2014). *Kafamda Bir Tuhaflık*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pamuk, O. (2016). *Kırmızı Saçlı Kadın*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pamuk, O. (2018). *Sessiz Ev*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sezai, S. P. (2018). *Küçük Şeyler*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.